

ԳԱԻԱՌԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔ

Երէցփոխանական հարցը գաւառներում.—Նրա էութիւնը.—Ժողովուրդ և նրա իրաւունքները.—Օրինականութիւն.—Ինչի՞ց է առաջանում ընդհարումը.—Ախալցխայի դէպքը.—«Լիազօր» քննիչ.—Երկու կողմերը.—Գաւառ-Քաթիպայի մահարձանը.—Նոր-Նախիջևանի Բարեգործական Ընկերութեան որոշումները.—Բազուի Մարդասիրական Ընկերութիւնը.—Ինտելիգենցիա և գաւառներ:

Երէցփոխանական հարցը գնալով աւելի և աւելի սուր կերպարանք է ընդունում: Միայն Թիֆլիսը չէ, որ տարիներից ի վեր ունի այդ շատ պարզ հարցը, որ խճճւում ու բարդւում է հոգեւոր կառավարութեան բռնած ընթացքի պատճառով. մեր գաւառներից էլ շարունակ տեղեկութիւններ են ստացւում, որոնք ցոյց են տալիս, թէ օրուայ չարիքը այս կամ այն կողմում նոյն այդ հարցն է: Ամեն տեղ, թէ Թիֆլիսում և թէ գաւառներում, մի և նոյն կերպարանքն է ներկայացնում այդ հարցը. նրա էութիւնը արդէն պարզուած է «Մուրճի» այս տարուայ առաջին համարում: Մենք նորից չենք վերադառնայ նրան, այլ միայն կը նայենք Երևոյթին այն տեսակէտից, որ ընտրուած է հասարակութեան և եկեղեցական վարչութեան մէջ տեղի ունեցող յարաբերութիւնները:

Ինչպէս յայտնի է, երէցփոխանական հարցը առաջ է եկել մեղանում այն հանգամանքից, որ ծուխը ճանաչում է իր իրաւունքները, աշխատում է պահպանել այդ իրաւունքները, բայց այդ բանի մէջ դիմադրութեան է հանդիպում հոգեւոր վարչութեան կողմից: Ահա ինչպէս է տեղի ունենում այդ ընդհարումը: Երէցփոխը ընտրւում է Ժողովուրդից: Ուր կայ քուէ, ուր գոյութիւն ունի ընտրութիւն, այնտեղ ընականաբար առաջ է գալիս և այսպիսի դրութիւն. ընտրուողը ընտրողների առաջ է պատասխանատու իր պաշտօնավարութեան մէջ. ընտրուողը ընտրողների հսկողութեան տակ է գտնւում, պարտաւոր է նրանց հաշիւ տալ, ենթարկւում է նրանց դատաստանին, արձակւում է կամ մնում է պաշտօնում ընտրողների ձեռքով, պա-

տրվում կամ վարձատրում է նրանց քուէով: Այսպէս է օրէնքի տրամադրութիւնը, այսպէս է կարգը ամեն տեղ, ուր գործադրում է ընտրողական սկզբունքը: Դուք չէք կարող ցոյց տայ և ոչ մի դէպք, երբ հասարակական ընտրուած պաշտօնեան ուրիշ կերպ լինի, երբ ընտրողներին միայն ընտրելու իրաւունքը տրուած լինի, իսկ ընտրուողը ազատ լինի այդ ընտրողներին ձանաչելու, նրանց քուէի հետ կապուած իրաւունքները յարգելու պարտաւորութիւնից:

Մեզանում ժողովուրդը հէնց այդպէս էլ նայում է իր ընտրողական իրաւունքին: Նա պահանջում է, որ իր քուէով ընտրուածը ենթարկուած լինի իր հսկողութեան: Դա օրինակաւոր լինն է, մի սկզբունք, որ արմատացել է մեզանում մահաւանդ վերջին 10—15 տարիների ընթացքում: Անցել են այն ժամանակները, երբ հասարակական պաշտօնները «տնավարի» տրուում էին այս կամ այն անհատին, որ ոչինչ հաշիւ ու պատասխանատւութիւն չէր ձանաչում և մինչև իսկ կարող էր հասարակութեան քիչից բռնած՝ ման ածել: Այժմ գիւղերում էլ տարածուած է այն միանգամայն արդարացի համոզմունքը, թէ տանուէրը, երէցփոխը, դպրոցի հոգաբարձուն, մի խօսքով ամեն մարդ, որ ընտրուում է ժողովրդի քուէով, պարտաւոր է հրապարակական մանրամասն հաշիւ տալ յայտնի ժամանակամիջոցներում: Եւ հաշուէտուութիւնը չէ կատարուում խնամիական կերպով, տնային միջոցներով: Մինչև այժմ սովորական բան էր տեսել մեր գաւառներում, որ եկեղեցուց դուրս եկող ծխականներին խնդրում էին ձեռաց, առանց դէս ու դէն նայելու, ստորագրել մի թուղթ, երէցփոխի հաշիւը, որ դրուած էր լինում եկեղեցու մուտքի մօտ, սեղանի վրայ: Այժմ ընտրում են հաշուէտեաներ, որոնք մանրամասն քննութեան են ենթարկում հաշիւները, պահանջում են վաւերաթղթեր և դրանց հիման վրայ ստուգում են այն թուանշանները, որ դրել էր պաշտօնեան մուտքի և ելքի սիւնակներում:

Դա, ի հարկէ, ուրախալի երևոյթ է, որ մեր հասունութեան,—ինքնաձանաչութեան մի յայտնի աստիճանն է ցոյց տալիս: Եւ եթէ այդ երևոյթի վերաբերմամբ դեռ չկարող է լինել որ և է ցանկութիւն, դա այն պիտի լինի, որ օրինականութեան այդ սկզբունքը տարածուի ամեն տեղ, մարմին և արիւն ստանայ մեր կեանքի մէջ: Բայց մեզանում այդպէս չէ, մեր հոգեւոր վարչութիւնը ջլատում է այդ համակրելի սկզբունքը, խեղդում է ընտրող ժողովրդի բոլոր իրաւունքները և ամեն կերպ աշխատում է պահպանել հին կարգերը, երբ մի համատարած լուծութեան և անտարբերութեան մէջ դառը յանձնում

էր գայլին: Այդ երևոյթը ներկայումս յուզում է Ախալցխայի հայերին:

Այնտեղ ժողովուրդը ընտրում է հաշուէտեսներ՝ երէցփոխի հաշիւները քննելու համար: Ընտրուած հաշուէտեսները բաց են անում զեղծումներ: Թիֆլիսի կոնսիստօրիան, իբրև հսկող մարմին, իբրև եկեղեցու շահերի պաշտօնական ներկայացուցիչ, փոխանակ ամեն կերպ աջակցելու ժողովրդի ընտրեալներին, որպէս զի նրանք հիմնաւորապէս պարզ են եղելութիւնը, փոխանակ գործով ցոյց տալու, որ զեղծումները ինքը համարում է յանցանք, ամեն տեսակ խոչընդոտներ է յարուցանում հաշուէտեսների դէմ, կապում է նրանց ձեռքերը և չէ թոյլ տալիս, որ իրողութիւնը քապարակ հանուի: Յուզւում է ժողովուրդը, պատգամաւորներ է ուղարկում, բողոքներ է տալիս, պահանջելով, որ իրաւունքները չը խեղդուեն: Բայց ժողովրդական սկզբունքը, ժողովրդական իրաւունքները վաղուց են հալածուած մեր նոր ֆորմացիայի կղերականութեան միջից: Թիֆլիսից Ախալցխա է ուղարկւում Բաթումի Մեկեան քահանայն իւրև «լիազօր քննիչ»:

Հոգեւոր կառավարութիւնը արդէն շատ փորձերով է ցոյց տուել թէ ինչ բաներ են նրա կողմից նշանակուած «լիազօր» պաշտօնեաները: Շուշում և Երևանում երկար ժամանակ գործում էին «լիազօր» տեսուչներ: Եւ լիազօր նշանակւում էր կատարեալ միապետութիւն, կատարեալ արհամարհանք դէպի ժողովուրդը, մի խօսքով—անսահման իշխան և հրամանատար, որին պէտք էր միայն հպատակուել: Այսպիսի հովեր ունէր և Ախալցխա ուղարկուած քննիչի լիազօրութիւնը: Քննիչ քահանայն անում է հաշուէտեսներից մատնաները, թղթերը, առանձնա՝նում է իր սենեակում և ապա, օրեր անցնելուց յետոյ, յայտարարում է եկեղեցում, թէ հաշիւները շատ մաքուր և օրինաւոր են, թէ երէցփոխը ոչինչ զեղծում չէ կատարել:

Այսպէս պիտի վերջանայ այդ աղմկալի գործը: Բայց ի պատիւ Ախալցխայի հայ ժողովրդի պէտք է ասել, որ նա չէ բաւականանում այդպիսի վախճանով. նա զգում է, որ ինքը միայն կարող է վերջնական վճիռ արձակել այդ գործի մէջ. զիտէ, որ հոգեւոր իշխանութիւնը հաշուէտես չէ, այլ միայն հսկող և ծրարական ժողովի որոշումները գործադրող: Մենք դեռ կը տեսնենք, թէ ինչպէս նա կը կարողանայ վերականգնել իր արհամարհուած իրաւունքները: Այստեղ մենք միայն ընտրուում ենք երկու կողմերը:

Երկու կողմեր—ժողովուրդ և վարչութիւն. երկու հակառակ կողմեր: Այսպէս չը պիտի լինէր: Նրանք ընդհարուողներ

չը պիտի լինէին, այլ փոխադարձաբար միմեանց օրինական իրաւունքները յարգող և դրա մէջ միութեան, համերաշխութեան սերտ կապեր հաստատողներ: Բայց անտագօնիզմը երկուսի մէջ աւելի քան պարզ է, աւելի քան սուր, աչք ծակող: Ինչիցն է դա: Մենք տեսանք ժողովուրդը՝ Նա օրինականութեան ներկայացուցիչն է, նա պարտքի և իրաւունքի սահմանները խիստ որոշել գիտէ և չէ ուզում ոչխարների հօտ լինել, որովհետև եկեղեցին բանաւոր հօտ է: Այս կողմից նա իր հոգևոր հովիւներին շատ և շատ առաջ է գնացել: Հոգևորականութիւնը մընացել է անշարժ, կաշկանդուած իր հին նախապաշարմունքների մէջ: Նա ոչ միայն չէ հասկանում ժամանակի պահանջները, այլ և ընկել է մոլորութեան խորխորատի մէջ. կարծում է, թէ իր նշանակութիւնն ու դիրքը պահպանելու համար պարտաւոր չէ գնալ ժողովրդի հետ և ապրել ժողովրդի համար, այլ ընդհակառակն, պէտք է կազմէ կղերական միապետութիւն, անսահման իրաւունքներով զործէ, անէ այն, ինչ իր նեղ, կաստայական շահերին է ձեռնտու և ոչ ոք իրաւունք չունենայ նրա հրամանները անարդար համարել...

Այսպէս են երկու կողմերը: Եւ ընդհարումը սրանց մէջ, ի հարկէ, բնական, միանգամայն հասկանալի է: Բայց ինչ վերջ պիտի ունենայ իրերի այս տեսակ ընթացքը.— ահա հարց, որի կարևորութիւնը հասկանալի է ինքն ըստ ինքեան, առանց բացատրութիւնների, բայց որ արհամարհում է կղերական միապետութեան կողմից: Աւելի վատ նրա համար...

*
* *

Մեր գաւառական քաղաքներից մէկը շուտով պիտի կատարէ մի հանդէս, որ ընդհանուր ազգային բնաւորութիւն պիտի ունենայ: Մօտենում է Գամառ-Քաթիպայի մահուան տասնամեակը. այս առիթով արձան կը դնուի հանգուցեալ բանատեղծի գերեզմանի վրայ, Նոր-Նախիջևանի ս. Սյաշ վանքում: Այդ արձանը ունի մի պատմութիւն, որի անտես առնելը կը նշանակէ աչք փակել՝ ցաւալի իրողութիւններ չը տեսնելու համար:

Տասը տարի է ահա, որ երդուեալ հաւատարմատար պ. Գրիգոր Զախուշեանը փող է հաւաքում այդ արձանի համար: Եւ ինչ են տուել նրան: Մեղ ուղարկուած հաշուից երևում է, որ առ 26 մարտի արձանի գումարը ոչ աւել և ոչ պակաս հասնում է... 2,637 ուլբլի 76 կոպէկի: Ահա մեր հասարակական պարտաճանաչութեան չափը: Տասը տարուայ ընթացքում անընդհատ կրկնուող հրաւերներին և թախանձանքներին մենք պա-

տասխանում ենք այդպիսի մի չնչին գումարով: Եւ այդ տուրքը հայ հասարակութիւնը տալիս է այն բանաստեղծի յիշատակը յարգելու համար, որ առաջինն է ու ամենամեծն է մեղանում, որի իւրաքանչիւր տողը երգ է, տխուր, ցաւագար երգ և հնչում է թէ՛ գիւղական խրճիթում, թէ՛ արհեստաւորի տանը: Եւ այսպէս անում է մի ազգ, որի մէջ անթիւ են այնպիսի անհատներ, որոնք չը գիտեն թէ ինչպէս վատնեն իրանց ոսկիների կոյտերը, որոնց համար ոչինչ է մի գիշերուայ հաճոյքի համար հաղարներ դնելը... Չենք հասկանում թէ հայը ի՞նչ երեսով պիտի հանդէսի օրը մօտենայ «Մայր-Արաքսի»-ի հեղինակի դամբարանին...

Փոքր ինչ մխիթարութիւն մեր սև ապերախտութեան մէջ տալիս է Նոր-Նախիջևանի հայոց Բարեգործական Ընկերութեան որոշումը. նա վճռել է հրատարակել Գամառ-Քաթիպայի հեղինակութիւնների կորորդ հատորը: Իբրև գաւառական կեանքի քրօնկագիր, մենք ողջունում ենք այդ որոշումը: Դրանով երկու բարի գործ է կատարւում. մէկ որ՝ Գամառ-Քաթիպայի հեղինակութիւնները կորած չեն մնայ զանազան պարբերական թերթերի անկիւններում, միւս որ՝ մի գաւառը մասնակցութիւն է ընդունում հայերէն գրքի հրատարակութեան մէջ: Մի ժամանակ կար, երբ մեր գաւառներում պոթմանի պէս հազուադէպ չէր հայերէն գրքի հրատարակութիւնը: Այժմ ուրիշ բան է: Այժմ խլացել են ոչ միայն գաւառները, այլ մեր մտաւոր կենտրոնն էլ—Թիֆլիսը—խոր քնի մէջ է մտել... Մենք կը կամենայինք որ Նոր-Նախիջևանի այս նոր հրատարակութիւնը լինէր լիակատար, որ հրատարակիչները չը բաւականապէս հանգուցեալ բանաստեղծի հեղինակութիւնները տպագրելով, այլ և տալին բաւական նիւթեր՝ Ռափայէլ Պատկանեանի կենսագրութեան համար: Թե՛ղ հրատարակեն նրա նամակագրութիւնները և առհասարակ այն բոլոր տեղեկութիւնները, որոնք հարկաւոր են պատմութեան: Սա կը լինի այն մեծ պատիւը, որ մենք կը մատուցանենք Գամառ-Քաթիպայի յիշատակին...

Նոյն Բարեգործական Ընկերութիւնը որոշել է 10 հազար ռուբլի յոտկացնել Նոր-Նախիջևանի հայոց թեմական դպրոցի շինութեան: Արձանագրում ենք այս փաստն էլ իբրև ապացոյց մեր հասարակական հիմնարկութիւններից մէկի կենսունակութեան: Այդպիսի խոշոր գործով իր գոյութիւնը յայտնող ընկերութիւնը չէ կարող կենդանի չը լինել. համակրելի է մանաւանդ այն, որ ընկերութիւնը այդ նուիրատուութեան փոխարէն իրաւունք պիտի ունենայ որդեգիրներ պահել թեմական դպրոցում և այդ որդեգիրներին մտադիր է վերցնել գիւղական երեխաներից:

Գիւղը, այս... Չը պէտք է նրան մոռանալ:

*
* *

Եթէ մշակը արժանի է երախտագիտութեան, մենք, հայերըս, ինչպէս տեսանք, շատ ողորմելի պարտաճանաչութիւն ունինք այդ կողմից: Որոնելով մեր հասարակական կեանքի մէջ լոյսի նշոյլներ, մենք Նոր-Նախիջևանի Բարեգործական Ընկերութեան այն որոշման մէջ, որ վերաբերում է Գամառ-Քաթիպայի գրուածքների հրատարակութեան, տեսանք մի միտք-թարական երևոյթ: Նոյն հայեացակէտը պարտաւորեցնում է մեզ յիշատակել և մի այլ դէպք, երբ խրախուսուողը, վարձատրուողը դարձեալ հասարակական անշահասէր, աղքատ մշակն է: Այդ դէպքը մեզ փոխադրում է Բագու: Այնտեղի Մարդասիրական Ընկերութեան վարչութիւնը այս քանի օրերը պատուաւոր անդամի վկայագիր յանձնեց ընկերութեան անդամ պ. Աստուածատուր Կաճկաճեանցին ի վարձատրութիւն այն ջանքերի, որ նա արել է աղքատների, որբերի և այրիների դառն վշտերը թեթևացնելու համար:

Թէ վարչութեան նախագահի ճառը և թէ նոր պատուաւոր անդամի պատասխանը խոր տպաւորութիւն են թողել ներկայ եղողների վրայ, և, ինչպէս վկայում է թղթակիցը, շատերի աչքերում արտասուքներ էլ երևացին: Կարիք չը կայ այս տեսարանը բացատրելու. գործողութիւններ կան, որոնք ամեն տեսակ խօսքերից պերճախօս են: Բագուի աղքատութեան և Մարդասիրական Ընկերութեան կատարելիք դերի մասին մենք խօսել ենք «Մուրճի» անցեալ համարում: Մի բուպէ անգամ չէ կարելի կասկածել, որ իւրաքանչիւր հիմնարկութիւն կենդանի կարող է լինել միայն այն ժամանակ, երբ նրան նուիրուած են մարդիկ, նուիրուած են եռանդով, յափշտակութեամբ: Չնական բարեգործութիւնը, այն բարեգործութիւնը, որ գաղափար չէ, բարոյական պարտաւորութիւն չէ, այլ պիտի կատարէ մօգային զգեստի պաշտօն, էժանագին փառքի մի աղբիւր,—այդ պիտի բարեգործութիւն մենք միշտ տեսնում ենք ի ցոյց հանուած, չպարուած, հարիւրաւոր շողորթով երկրպագուններով չրճապատուած: Եւ մենք մի ծանր բան ենք զգում այդ տեսարանի առաջ, մեզ սիրելի է տեսնել բարեգործութիւնը իր անուան, մտքին և հոգուն համապատասխանող դիրքի մէջ: Ահա տարիների ընթացքում իր մերձաւորի ցաւերին նուիրուած մարդը գործում է անդադար, առանց ազմուկի, առանց իր մասին թմբուկների զարնելու: Անում է նա այնքան շատ, որ նրան հարկաւոր են համարում բարոյապէս խրախուսել մի պատուա-

ւոր կոչումով: Երբ հայր վճռում է վարձատրել իր մշակին, կարող ենք ապահով լինել, որ այդ մշակը շատ և շատ է գործել, շատ և շատ երախտիք ունի, որ այդպիսի ուշադրութեան է արժանանում: Եւ ահա այդպիսի մի մշակ, պ. Կաճկաճեանը, կանգնած է մեր առջև: Ի՞նչ կարող ենք ասել:—Արժանի է, ահա ինչ ենք ասում: Բագուի Մարգարաթական Ընկերութեան ամենամեծ բարիքը ցանկացած կը լինէինք, եթէ ասենք, թող այդ ընկերութիւնը տասնեակներով Կաճկաճեաններ ունենայ...

Անցեալ տեսութեան մէջ մենք ասացինք, որ Ընկերութիւնը կամենում է հիւանդանոց բաց անել Բագում: Այժմ կաւելացնենք, որ վարչութիւնը արդէն խորհրդակցութիւն է ունեցել բժիշկների հետ և վճռել է գործադրել իր միտքը, սկսելով փոքր չափերից: Ժողովին ներկայ 15—16 բժիշկները կատարեալ պատրաստականութիւն են յայտնել վարչութեան ցոյց տուած աղքատ հիւանդներին բժշկելու: Ահա մի լուսաւոր երևոյթ ևս, որ արձանագրում ենք ուրախութեամբ:

*
* *

Թէ բժշկական օգնութեան ճրքան և որքան կարօտ է մեր ժողովուրդը—այդ ինքն ըստ ինքեան հասկանալի է: Բայց «հունձը առատ է, իսկ հնձուորները քիչ»—ահա մեր ողբալի իրականութիւնը: Բժիշկներ շատ կան, բայց ո՞ր են նրանք: Որոնեցէք թիֆլիսում, Բագում. այդ տեղերում թափուած են նրանք, գործ ու աշխատանք են որոնում: Եւ ինչ է նրանցից շատերի գրութիւնը: Անցեալներում մի յարգելի բժիշկ մեզ պատմում էր թէ թիֆլիսում կան օրուայ հացի կարօտ բժիշկներ, բոռի բուն նշանակութեամբ հացի կարօտ: Իսկ մեր գաւառները... Ման եկէք այնտեղ, դուք կը ճանապարհորդէք ամբողջ օրեր, չաբաթներ, կը տեսնէք մի մեծ ազգաբնակչութիւն, ամեն տեսակ հիւանդութիւններ, համաճարակներ, իսկ բժիշկ... Աւելի հեշտ է յուլիսի տօթերին ձիւն գտնել, քան բժիշկ ճարել մեր գիւղերում, նոյն իսկ գիւղաքաղաքներում: Թշուառ գիւղը ոչինչ հրապուրիչ կողմ չունի. ոչ չաղ ոռճիկ կարող է տալ, ոչ առաջ գնալու, հռչակուելու ասպարէզ ունի, ոչ հարուստ հարմանցունքներ եւ նրանից փախչում են: Փախչում են ոչ միայն քաղաքացիները, այլ և նրանք, որոնք գիւղում են ծնուել ու մեծացել:

Ահա այդ պատճառով ուշադրութիւն է դարձնում իր վրայ Վաղարշապատից «Մշակին» հաղորդած մի լուր: Տեղացի երիտասարդներից մէկը, աւարտելով բժշկական ուսումը, փոխանակ մեծ քաղաքները վաղելու՝ հաստատուել է հայրենի գիւղում և առանց ոռճիկ ստանալու բժշկում է գիւղացիներին, բաւական

Նանալով հիւանդները տուածով: Իսկ որ մի շատ ախորժելի բացառութիւն: Մեր ինտելիգենցիան կորցրել է գաւառները տանող ճանապարհները և այդ ճանապարհներից գոնէ մէկը վրայ երեացող մարդը զարմանք է յարուցանում: Ուրիշ կերպ չէ կարող լինել: Բայց, դժբախտաբար, մի ծաղկով զարուն չէ լինում: Ամենաշատը այդ ծաղիկը կարող է միայն այն ցոյց տալ, որ ինտելիգենցիան գաւառում չատ և չատ գործեր ունի: Եւ իրաւ, միթէ միայն բժշկի օգնութեան են այնտեղ կարօտ: Իսկ իրաւաբանը, իսկ գիւղատնտեսը: Քիչ մասնագիտութիւններ կան, որ գաւառում աւելորդ լինեն: Եւ սակայն գնացողներ չը կան: Եւ եթէ մի-մի էլ մի բժիշկ բացառութիւն կազմէ, այնքան տարօրինակ, աչքի ընկնող կը լինի պոչ բանը, որ մենք արժանի կը համարենք այդպիսի երևոյթները հրապարակով արձանագրել: Ահա թէ դեռ հւր ենք մենք...

Ա.